

JINOIY – HUQUQIY HODISALARNI BILISHDA METODOLOGIK BILIMLARGA ZARURIYAT

Abduxalikov S.

Falsafa fanlari doktori, dotsent (O‘zR IIV Akademiyasi)
(Telefon nomeri: 998260553)

Annotatsiya

Maqolada jinoiy-huquqiy hodisalarni bilishda ob’ektiv qonuniyatlarga oid metodologik bilimlarga zaruriyat, metodologik bilimlarni tarix, jumladan, huquqni dialektik madaniy tushunishga asoslangan ijtimoiy va huquqiy – falsafiy bilimlar bilan boyitishga bo‘lgan ehtiyoj masalalari bo‘yicha tegishli fikrlar berilgan.

Kalit so‘zlar: metodologiya, falsafa, dialektik, jumladan, sinergetik fikrlash, sivilizatsiya, huquqiy borliq, korrelyatsion-funksional qonunlar, substansional qonunlar, jinoiy-huquqiy hodisalar, jinoyat, jinoiy javobgarlik va jinoiy jazo.

Annotation: the article provides relevant opinions on the need for methodological knowledge of objective laws in the knowledge of criminal-legal phenomena, the need to enrich methodological knowledge with history, including social and legal-philosophical knowledge based on dialectical cultural understanding of law.

Key words: methodology, philosophy, dialectic, including synergistic thinking, civilization, legal entity, correlational-functional laws, substantive laws, criminal-legal phenomena, crime, criminal liability and criminal punishment.

Tizimli o‘rganish huquqiy borliqdagi substansionallikni bilishni taqozo qiladi. Jumladan, jinoyat, jinoiy javobgarlik va jinoiy jazoning substansional bir – butunligini aniqlash va ularni tarkibiy qismlarga bo‘lish, ularning o‘zaro bog‘liqlarini aniqlash katta nazariy ahamiyatga egadir. Shuning uchun ham Rossiyalik taniqli olim yuridik fanlari doktori, professor Yu.V.Golik “Jinoyat huquqi falsafasi amalda hozirgi zamon nazariyalari tomonidan tadqiq qilinmayapti. Shu bilan birga jinoyat huquqi nazariyasi shunday chegaraga kelib qoldiki, uning yanada ilgari harakat qilishi, demak va jinoyatchilikka qarshi kurashda real yutuqlari salmoqli falsafiy asoslarsiz mumkin emas”, degan edi. [1, 2 s.] Ko‘rinib turibdiki, jinoyat huquqi falsafasi fani jinoyat huquqi fani uchun metodologik asosga ega. Agar jinoyat huquqi fanida jinoiy huquqiy legistik bilish asosiy o‘rinni egallasa, jinoyat huquqi falsafasi fanida esa yuridik bilish, ya’ni uchta jinoiy-huquqiy hodisa – jinoyat, jinoiy javobgarlik va jinoiy jazoga xos ob’ektiv qonuniyatlarni tadqiq qilish birinchi o‘ringa chiqadi. Bu falsafiy ontologiya, dialektika va bilish nazariyasi qo‘llash asosida amalga oshadi.

Metodologik bilimlar asos, manba va vosita bo‘luvchi qismlarga bo‘linadi. Substansional yondoshish va unga bog‘liq holda sinergetik fikrlash ham metodologiya, jumladan, falsafiy metodologiya asoslarining asosidir.

Jinoiy-huquqiy hodisalarni o‘rganishning hozirgi kunda mamlakatimizda ikki konsepsiyasi mavjud. Agar huquq va jinoyat huquqini o‘rganishning birinchi konsepsiyasi tarixni materialistik tushunish doirasida bo‘lsa, unda nazariy tadqiqot natijalari iqtisodiy materializmga olib boradi. Unda ilmiy – tadqiqot sohasida huquqni o‘rganishning birinchi va ikkinchi metodologik darajalari dialektik va tarixiy

materializm bo'lib qoladi.

Jinoyat huquqini ikkinchi konsepsiya, ya'ni tarixni dialektik madaniy tushunish doirasida o'rganishning esa quyidagi falsafiy va nofalsafiy metodologik darajalari mavjud: 1) borliq to'g'risidagi dialektik madaniy tushunish, jumladan, sinergetik yondoshish bilan to'ldirilgan ta'limot; 2) tarixni dialektik madaniy tushunish va sinergetik yondoshish negizida shakllangan ijtimoiy falsafa; 3) huquqni dialektik madaniy tushunish va sinergetik yondoshish negizida shakllanayotgan huquq falsafasi va davlat va huquq nazariyasi; 4) qolgan yuridik fanlarning bir - biriga nisbatan metodologik subordinatsion ahamiyati. Jumladan, jinoyat huquqi fani jinoyat protsessi fani uchun moddiy asos vazifasini bajaradi.

Tadqiqotlardan ko'rinib turibdiki, tarix, jumladan, huquqni dialektik madaniy tushunishga muvofiq, jamiyat mavjudligining negizini madaniy borliqning korrelyatsion--funktional bir-butunligi tashkil etadi, va demakki, shu asosda tarixiy materializm da o'rgatilgan umumsotsiologik qonunlar to'g'risidagi qarashlar cheklangandir, deb aytish mumkin. Aksincha, har qanday yuridik qonun madaniy borliqqa xos to'rtta korrelyatsion-funktional qonunlar – sotsial asos qonuni, moddiy asos qonuni, ma'naviy asos qonuni va boshqarish va tartibga solib turish qonunlari atrofida aylanadi. Jinoyat kodeksi boshqarish va tartibga solib turuvchilik qonunining namoyon bo'lish shakllaridan biridir. Inson va uning birliklari madaniy borliq, jumladan, huquqiy madaniyatning yaratuvchisi, sub'ekti va tashuvchisi bo'lgani uchun jamiyatda moddiy ne'matlarni ishlab chiqarish emas, balki korrelyatsion-funktional qonunlar ichida sotsial asos qonuni barcha ijtimoiy, jumladan, huquqiy hodisalar yuzaga kelishini belgilovchidir. Qolgan korrelyatsion-funktional qonunlar – moddiy asos, ma'naviy asos, boshqarish va tartibga solib turuvchilik qonunlari esa genezisi va amal qilishiga ko'ra parallel kuchga egadirlar.

Madaniy borliqning muayyan tiplari muayyan fuqarolik jamiyatlari, ya'ni sivilizatsiyalar xilma - xilligini belgilab keladi. Bundan barcha Jinoyat kodekslarining sivilizatsiyalarga bog'liqligi qonuniyatida kelib chiqadi.

Madaniy borliqning korrelyatsion - funktsional bir - butunligini ta'minlovchi, tizim tashkil etuvchi substansional elementlari – substrati, motivi, gnoseologik asosi, yashash usuli va manbai har qanday huquq, jumladan, jinoyat huquqi tizimining yuzaga kelishida ustuvor, tizim tashkil etuvchi kuchga ega bo'lib qolaveradi. Ijtimoiy, huquqiy protsess, jumladan, jinoyat huquqi tizimi takomillashishi esa madaniy borliqning bir-butunligi, ilgarilama doiraviy aylanishi va ehtiyojning oshib borishi qonunlaridan iborat substansional qonunlaridan kelib chiqadi. Jamiyatning rivojlanishi uning yadrosi – madaniy borliq rivojlanishining substansional qonunlariga bog'liq ekan, ular har qanday qonun, jumladan, jinoyat huquqi qonunchiligining shakllanishi va takomillashishi – sub'ektiv huquqdan huquqiy institutga va undan uning realizatsiyasi tomon borishidan iborat doiraviy aylanishi qonuniyatida ustuvor bo'lib turadi.

Huquqiy borliqning tizim tashkil etuvchi substansional elementlari – inson va uning birliklari uning yuzaga kelishining sub'ekti - substrati, anglagan huquqiy ehtiyoj motivi, huquqiy ong gnoseologik asosi, huquqiy faoliyat yashash usuli va huquqiy faoliyatning birinchi bosqichi – huquq ijodkorligi natijalari esa ikkinchi tartibdagi manbai vazifalarini o'taydi. Huquqiy borliqning substansional elementlarining genetik

bog'lanishlaridan huquqiy borliqning bir - butunligi, ilgarilama doiraviy aylanishi va huquqiy ehtiyojning oshib borishi substansional qonunlari kelib chiqadi va huquqiy hayotning mazmunini belgilab beradi. Bu qonunlar jinoyat huquqi tizimida ham namoyon bo'ladi va o'ziga xos jinoiy-huquqiy bog'lanishlarni keltirib chiqaradi.

Huquqiy borliqning universal, tuzilmaviy, determinatsion va funksional aloqadorliklari ham mavjud bo'lib, ular uning substansional qonunlariga bog'liq holda yuz beradi. Ular jinoyat huquqini o'rganishda ham dunyoqarash va metodologik ahamiyatga ega. Huquqiy borliqqa xos huquqiy qonuniyat va aloqadorliklar tizimidan har qanday qonunining, jumladan, Jinoyat kodeksining ijtimoiy hayotning moddiy, sotsial, siyosiy va ma'naviy sohalarining ilgarilama substansional doiraviy aylanish qonuniyatlariga funksional bog'liqligi jarayonlari kelib chiqadi.

Xullas, jinoiy-huquqiy hayotga ham xos bo'lgan substansional, universal, strukturaviy, determinatsion va funksional aloqadorliklarni aniqlash jinoiy-huquqiy xodisalarni tadqiq qilishda metodologik ahamiyatga ega.

Yurisprudensiya, jumladan, jinoyat huquqi fanida ilmiy-tadqiqot ishlarida falsafiy va nofalsafiy metodologik konsepsiyalarining o'rnini O'zbekiston Respublikasi rahbariyati faoliyati bilan bog'liq holda yuzaga kelayotgan tarix va huquqni dialektik madaniy tushunish va unga asoslangan sinergetik yondoshish metodologiyasi bilan to'ldirish zarur. Bu ilmiy - pedagogik jarayon ikki yo'l bilan, birinchidan, yuridik fanlarda dialektik, jumladan, sinergetik fikrlashni kuchaytirish orqali, fan ob'ektidagi o'zaro dialektik aloqadorliklarni yoritish orqali va ikkinchidan, yuridik fakultetlarida falsafa fanini o'qitishni yuridik fanlarga ixtisoslashtirish orqali - dialektik, jumladan, sinergetik fikrlashni singdirish orqali amalga oshadi. Bu ilmiy jarayon huquq falsafasi va undan so'ng jinoyat huquqi falsafasining boyishiga ham imkon beradi.

Keyingi vaqtlarda oliy o'quv yurtlarining magistratura bosqichlarida "Fanning falsafiy masalalari" o'quv kursi o'tila boshlandi. Falsafa fani har qanday fan, jumladan, jinoyat huquqi fanining birinchi darajali metodologik asosi – falsafiy metodologiyasi hisoblanadi. "Fanning falsafiy masalalari" o'quv kursini yuridik institutlarida "Yuridik fanlarning falsafiy masalalari" tarzida o'qitilishi maqsadga muvofiqdir.

1. "Fanning falsafiy masalalari" fanidan dars berayotgan professor-o'qituvchilar ixtisoslik fanlari yutuqlarini umumlashtira olishlari kerak. Bu "Ilmiy tadqiqot metodologiyasi" fanini o'qitishga ham daxldordir. Maqsad - tadqiqotchi o'z tadqiqot obektining dialektik aloqadorliklari, jumladan, sinergetik xususiyatlarini topa olsin.

2. Falsafa fanini ixtisoslashtirib o'qitmaslik ijodiy fikrlashning sayozlashishiga olib keladi. Aksincha, dialektik, jumladan, sinergetik qonuniyatlarni izlab topish davr talabidir. Bu bevosita tadqiqotchi va talabalarda dialektik fikrlashning kuchayishiga olib boradi.

3. Yangicha dunyoqarashga ega bo'lgan huquqshunos kadrlarni tayyorlashda, darslik va uslubiy qo'llanmalarni yaratishda dogmatizmdan qochishimiz, ijtimoiy, jumladan, huquqiy hayotga legistik emas, balki yuridik yondashishimiz zarurdir. Yuridik yondoshish orqali talabalarga jinoiy – huquqiy voqealikka dialektik yondashishini sinergetik jihatlari ila singdirishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyot:

1. Filsofiya ugolovnogo prava. //Sost., red. i vstup. statya dokt. yurid. nauk, prof. Yu.V.Golika. –SPb.: Izdatelstvo R.Aslanova “Yuridicheskiy sentr Press”, 2004. S.2.
2. O‘zbekistonda gender munosablari tarixi AM Rahmatovna Tadqiqotlar. uz
3. Globallashuv jarayonida sharq mentalitetidagi gender tengligiga bo‘lgan munosabat A.M Rahmatovna Namangan Davlat universiteti ilmiy axborotnomasi 5 (5), 378-382